

глубокие параллели, найти эстетичную базу, которая составляла основу его художественно-эстетических поисков. Основными направлениями творческой деятельности Е. Летюка были поэзия и проза.

Ключевые слова: Евгений Летюк, шестидесятничество, поэзия, проза.

Obukhova I. E. Thematically-semantic dominants of creative work of Yevhen Letyuk

A vital fate and work of Yevhen Letyuk is considered in the article. Exposed ideological thematic features of works of author (nature, Fatherland, submission of space, work on mines). Research actuality is explained the insufficient study of vital way and creative work of E. Letyuk in modern literary criticism. The analysis of works help to conduct more deep parallels, find aesthetically beautiful subsoil which made basis of him searches. Basic creative work of E. Letyuk assignments were poetry and prose.

Key words: Yevhen Letyuk, poetry, prose.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., проф. Пінчук Т. С.

УДК 821.161.2-1.09+929 Світличний

Т. П. Шестопалова

**АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПАРАМЕТРИ МЕТАКРИТИКИ
ІВАНА СВІТЛИЧНОГО**

„Світличний, як Стус та Дзюба, був вихідцем зі Східної України, з Луганщини. Цікавим є той факт, що значна частина українських дисидентів, попри усталений стереотип, походила не із Західної України, а з найбільше совєтизованої і русифікованої Східної”, – написала полька Іза Хруслінська в „Українському журналі” [1, с. 22]. Водночас те, що І. Світличний „належить” нашому краю, все ще не спонукало місцеву наукову спільноту до всебічного вивчення його спадщини. Цей виступ є спробою привернути увагу до суголосності його праць деяким сучасним критичним підходам.

Є. Сверстюк у нарисі „Шістдесятники і Захід” подав короткі, майже афористичні характеристики тих, хто зумовив собою шістдесятництво в Україні. Про І. Світличного було сказано, що він „виводив соцреалізм на загальнолюдський простір і демонтував теорію партійної літератури”. М. Горинь нарік його „архітектором шістдесятницького руху”, Б. Горинь – „двигуном руху шістдесятників”,

„світлом у темряві” назвала В. Вовк, „Його Світлістю” – М. Косів. Найкраще ж пояснює роль І. Світличного як ідейного натхненника 60-цтва В. Стус: „Іван чемно дав їм [Молодій генерації шістдесятництва. – Т. Ш.] місце як прекрасний зичливий критик-літератор. Він ініціював усіх усмішкою, тактом, добрістю, людяністю, з того радіючи і тим живучи” [2, с. 5]. І. Дзюба теж відзначив ключове місце І. Світличного в модерній свідомості України: „...без критичної спадщини Івана Світличного неможливо скласти повне уявлення про літературне життя 50 – 60-х років, як і неможливо по-науковому вивчати літературний процес цього періоду” [3, с. 19 – 20].

М. Коцюбинська відзначала органіку його критичної позиції: „...він якимось непомітно і ненав’язливо опинявся в центрі кожної культурної акції... Кожен більш-менш помітний факт національної художньої спадщини й тогочасного літературно-мистецького доробку Світличний намагався включити в життєдайний культурний кровообіг, оцінити його місце і значення” [2, с. 8].

Метою цієї статті є актуалізувати теоретичний потенціал метакритичних студій І. Світличного, оскільки сам дослідник, аналізуючи сучасні йому літературні праці, систематично піднімав питання про необхідність встановлення широких теоретичних параметрів для критичного знання. Об’єктом його метакритики стали мистецтвознавчі та літературознавчі праці 1950 – 60-х років. Зокрема, у роботі „Питання теорії художнього образу” наголошено, що розвиток теоретичного знання гальмується дефіцитом плідних підходів до мистецтва: критична свідомість має досягти явище в повноті його проявів, уникати шаблонної дихотомії в розумінні складних естетичних категорій та конкретних мистецьких явищ. Уже цей підхід сам по собі заслуговує на увагу нас сьогоднішніх. Але також хочу звернути увагу на деякі, здається, самоочевидні риси його критичного мислення, що зумовлюють повернення до Світличного як до актуальної величини сучасного літературознавства.

Чи не всі критичні студії, вміщені в збірнику „Серце для куль і для рим” здійснюють контекстуалізацію науково-критичних студій, що потрапили в поле професійної уваги І. Світличного. Збираючи під знаменник певної теми нові науково-критичні напрацювання, І. Світличний ніколи не використовує їх виключно в ілюстративно-констатуючій функції. Метакритика І. Світличного дає зразки виховання дослідницької сумлінності. Так, аналізуючи розроблену на основі марксо-ленінської естетики теорію художнього образу на основі кореляції понять „загальне” / „окреме” або „типове” / „індивідуальне”, І. Світличний не обмежується переліком і оглядом досліджень О. Бузова, Л. Тимофєєва, Ан. Дремова та інших фахівців, він здійснює копіткий аналіз практичної спроможності їхніх теоретичних положень. У результаті встановлюється спільний методологічний недолік аналізованих праць: у них „по суті, не дається нових визначень, там є

лише нові слова. Замінюючи загальне та окреме типовим та індивідуальним, дослідники вживають ці різні терміни як тотожні, як синоніми... І це, звичайно, не випадково: згадані автори просто не відрізняють індивідуального від окремого, а типового від загального” [3, с. 253]. Сам І. Світличний на боці тих, хто відчув теоретичну ефективність поняття „індивідуальне” як такого, що вказує на неповторність і повноту властивостей, притаманних конкретному характеру в літературі (йдеться про відповідну студію літературознавця Н. Дмитрієвої).

Маневруючи в межах марксистсько-ленінської методології, І. Світличний демонструє її глибоке знання. Про вільне оперування положеннями класиків марксизму-ленінізму згадує не для критики гнітючого впливу останнього на гуманітарне мислення радянської доби (зрештою, авторитетні дослідження цього питання вже існують [4; 5]), а щоб наголосити: зріла критична свідомість інтелектуала в жорстких світоглядно-методологічних рамках створює актуальні позиції для осучаснення літературного дискурсу. Відомо, що в середині 1950-х років завдяки удоступненню „Економічно-філософського рукопису 1844 р.” молодого К. Маркса Західний світ наново відкривав для себе цю особистість як модерного філософа, що обстоює людську свободу поза „вузьким колом класу, партії чи фракції” (Сідней Гук). На підставі філософії К. Маркса неомарксизм розвинув ідею самоздійснення людини в подоланні нею відчуження як проблеми буржуазної цивілізації. Людина мусить сформуватися як вільна особистість, носій унікальних проявів суспільних, економічних, культурних форм життя, виплекати й обстоювати свою індивідуальну специфіку. Так само і в Радянському Союзі в цей час з’являються праці про філософський розвиток К. Маркса.

І. Світличний апелює до К. Маркса й Ф. Енгельса, М. Чернишевського й В. Леніна, генералізуючи категорію індивідуального в літературознавстві. Цитую: „Як бачимо, К. Маркс і Ф. Енгельс, аналізуючи художні образи, говорять про індивідуальне не просто як про окреме, а як про оригінальність і своєрідність явища, як про його відмінність від інших явищ того ж роду... Не можна сказати, що радянська естетика дуже далека від такого розуміння природи індивідуального...”

Але... теоретично воно ще не закріплене... Ось чому спробу Н. Дмитрієвої встановити відмінність індивідуального від окремого, на нашу думку, слід вважати новим і важливим словом для теорії художнього образу” [3, с. 255].

Теоретичний профіль категорії індивідуального І. Світличний увиразнює „суспільним критерієм, критерієм суспільної неоднорідності, суспільного розвитку” [3, с. 264]. Зміст цього критерію розкривається не в кількісній фіксації типових для суспільства явищ і не в оцінці поширеності цих явищ у суспільстві, а завдяки ролі й значенню, яке вони мають у суспільстві.

Теза про суспільну заангажованість художнього письма не є продуктом виключно радянського літературного дискурсу. Неомарксизм був прикметним світоглядним явищем і поза його межами. У 1948 р. Ж.-П. Сартр в есе „Що таке література?” показав, що ані читач, ані письменник не в силі звільнитися від історичності власного світу, переносять його в свої судження й оцінки. Спільний простір дійсного життя утворюється, коли вони бачать один в одному можливість зануритися (бути заангажованими) в актуальні ідеологічні, естетичні, морально-етичні цінності, які складають основу людини як екзистенційного проекту. Існування образу людини на перетині індивідуального й суспільного обґрунтовується в наступних студіях: „Письменник і критик... А читач?”, „Напередодні історико-літературного синтезу”, „Все є, і нічого зайвого” та інших.

Людинознавча перспектива критики й метакритики І. Світличного також зумовлює її актуальний теоретичний сенс. Увагу дослідника привертають ті твори й ті характери з несподіваною, парадоксальною спрямованістю. Художньо ризиковані ходи в архітектурі характерів виказують і сміливих, самобутніх, сильних авторів, які не множать шаблони в передачі живого досвіду й виявляють „невситиму допитливість художника-громадянина”. Роман Г. Тютюнника „Вир” дає критикові багатий матеріал для синтетичних узагальнень. Міркуючи про гарну, розпусну й легковажну Юльку, І. Світличний говорить про повчальність образу, яка зумовлена тим, що характер ані спрощений до суцільного розпутства, ані лицемірно піднесений до „святенництва”, „а поданий в усій своїй життєвій складності й суперечливості”. Юльчині „фортелі” (вчинки – вислів Світличного) несподівані для читача, але вони не порушують єдності характеру, в якому явлений не тільки множинний досвід реакції народу на окупантів, але й мудре співпереживання досвіду одиничного.

Світличний опановує такий фокус критичного сприйняття, що й сьогодні має чинність як прообраз культурологічних та міждисциплінарних практик літературознавства, прокреслених у сучасній лекції Р. Ніча „Антропологія літератури. Культурна теорія літератури. Поетика досвіду” [6]. Зокрема, польський літературознавець, аналізуючи сучасні напрями цієї наукової галузі, закликав: (зацитую досить великий фрагмент лекції) „...ходімо тропою літератури, тримаючись її – торованої мовою дороги (через) посвідчування себе і світу. Візьмімо, врешті, літературу собі за провідника, а не тільки як предмет досліджень... Хтозна, чи не виявиться тоді, що найбільш обіцяючи перспективи відкриває ця остання, найменш окреслена з-поміж згаданих тенденцій – поетика досвіду. Про щось схоже міркував недавно Сакван Берковіч, коли говорив про унікальність літератури з огляду на її питомий „протидисциплінарний” (на відміну від анти-дисциплінарного) спосіб розуміння світу. Оскільки література (справжня) завжди є чимось більшим від тільки літератури (тут: вимислу, розваги, гри), то і в

дослідженні літературного тексту не йдеться про відкидання „дисциплінарного” знання, а про його перевірку чи допитування (критичний іспит). Великі тексти універсальні саме тому, що вони не виламуються зі світу (зовнішнього і внутрішнього) нашого досвіду, навпаки: іспитують наше узвичаєне знання про нього так, що це робить нас більш безборонними – і здібними до сприймання – конкретного, предметного, неповторного, культурно особливого – у просторі нашої нетрансцендентної дійсності” [6, с. 53].

Саме в такому ключі розгортається характеристика роману Б. Антоненка-Давидовича „За ширмою”. Зовні тут ніби все навпаки: на сторінках роману діють до байдужого звичайні, буденні люди. Але важливо, що вони справді живуть і діють, „самовиявляються”. Письменник позбавив себе права на моралізаторство, втискування персонажів у наперед задані рамки історії й конфлікту. Результатом цього є безпристрасний стереоскопічний показ людини в межах її родинного й професійного досвіду, в якому чується (цитую) „відгомін більших, масштабніших суспільних подій, бачимо ту, породжену культом особи, байдужість до простих „гвинтиків”, коли загальна добродієність і порядність, а то й відданість справі могли поєднуватися з тим, що об’єктивно було жорстоким і підлим” [3, с. 451].

Чи відстежується модус досвіду в метакритичних студіях І. Світличного, як і в літературно-критичних? Якщо художні характери тим цінніші, що „самовиявляються” в неоднозначних обставинах, ніби виломлюються з авторського диктату, то критичні характеристики тим доцільніші, що „не домислюють”, „не договорюють”, „не виправляють напрям думок автора”, щоб пристосувати „його до власного напрямку думок” (О. Білецький). Добре видно це в статті „Коментар критичний до коментаря наукового”, де здійснено доволі серйозний аналіз дослідження Ю. Івакіна „Коментар до „Кобзаря” Шевченка. Поезії до заслання” (1964). Відправною точкою статті служить думка, що „коментар – найбільш точна і найменш лірична галузь літературознавства”. Тому, з одного боку, І. Світличний вказує на неприпустимість довільних гіпотез щодо змісту Шевченкових творів у коментарі, але заохочує уведення Ю. Івакіним до свого коментаря думок і гіпотез інших дослідників у якості своєрідного полемічного матеріалу: „Виходить ніби коментар до коментаря, щось на зразок коментаря другого ступеню, причому цей коментар майже завжди різко полемічний. Це надає праці Ю. О. Івакіна помітної жвавості, по-своєму будить допитливу думку”.

Загалом, позитивний акцент у метакритичному виступі І. Світличного не перетворюється на формальний комплімент, оскільки критик далі подає конструктивні зауваження (формулює умови), врахування яких може виправдати запропонований шевченкознавцем Івакіним „полемічний” формат коментаря.

У свою чергу сформульовані умови змушують І. Світличного ще уважніше придивитися до коментованої роботи й знайти нові дискусійні

моменти цього тексту. Загалом, метакритичний підхід І. Світличного тяжіє до стереоскопічності, яка дозволяє максимально об'єктивно оцінити певний науковий опус.

Якщо критика Світличного апелює до життєвого досвіду, збагачує його, то метакритика радше зумовлена розумінням важливої культурологічної функції, яку вона виконує. Вона вивчає явище в межах наукового знання та культурних зв'язків і кодів.

Наостанок зупинимося на розумінні критично діяльності І. Світличним. У 1962 р. з'явилася стаття „Письменник і критик... А читач?”. Хибним дослідник вважає заявлений погляд на літературну критику як на додаток до літератури („критика для літератури, критика при літературі як Санчо Панса при Дон-Кіхотові. Питання зводиться до теми: письменник і критик; а ще точніше: чого хоче письменник від критика”): „Думка про критику як про залежну величину, що, як місяць, світить лише відбитим світлом, навіюється, очевидно, ще й тим, що критик пише головно про художні твори. Логіка така: не буде творів – не буде й критики. При цьому забувають, що критик може не обмежуватися ідейним багажем письменника, але, критикуючи, й сам творити” [3, с. 326].

Питання, підняте І. Світличним, було аж ніяк не рядовим. Йшлося про необхідність писати вдумливу, аналітичну, суб'єктно зорієнтовану літературну критику. Тим часом, описово-реферативна критика настільки заповнила собою літературну свідомість, що найбільш талановиті й новаторські виступи сприймалися як щось непрофесійне: „...статті І. Дзюби, сильні суспільним, а не так званим „художнім” поглядом на літературу, багатьом здаються незвичними і неповними. А в них же більше справді художнього (без лапок!) аналізу, ніж у більшості „наукових”, „філологічних” опусів. Чи не тому це, що для І. Дзюби інтереси справи, інтереси читача важать більше, ніж вузькопрофесійні інтереси письменника?” [3, с. 328].

Переорієнтація критики з письменника й твору на читача давала змогу позбутися компліментарних характеристик та оцінок, сприяла виробленню в добре відомих письменників „імунітету” до об'єктивної оцінки недоліків їхніх творів. Критик міркує: „З певної групи письменників створено своєрідну касту недоторканих. Цілком поза межами будь-якої серйозної розмови останнім часом знаходиться творчість і Тичини, і Корнійчука, і Гончара” [3, с. 329]. Інші приклади: „Відомо, наприклад, як хворобливо і болісно сприймає кожне критичне слово такий видатний художник, як М. Стельмах... І хіба тільки М. Стельмах? Багато, може, навіть більшість письменників, справжніх письменників, кожне критичне слово вважають для себе кровною образою” [3, с. 329], „Гостра розмова навколо рецензії І. Дзюби на збірку А. Малишка „Віщий голос” засвідчує це якнайкраще. Як же! Критик сміє бачити не лише достоїнства, але й вади іменитого поета. І на голову І. Дзюби посипалися звинувачення, які звичайно висуюють проти

класових ворогів: йому, мовляв, „однаково” до всього того, чим ми живемо, що ми любимо, що ми вважаємо своєю святинею”. Тим часом, на нашу думку, вся „злочинність” І. Дзюби хіба що в тому, що тверезе, критичне слово нарешті сказане про А. Малишка і, на жаль, ще не сказане про інших „живих класиків”, про яких говорити так є, може, більше підстав, ніж про А. Малишка” [3, с. 331].

Від необ’єктивного ставлення критиків до письменників страждає насамперед сама література та читачі. Щоб виправити ситуацію, слід припинити нав’язувати критиці роль служниці, помічниці й порадниці письменника й побачити в ній „самостійну силу, що допомагає читачеві розібратися в складних літературних і суспільних явищах навіть тоді, коли письменникові, навіть талановитому і впливовому, це не до вподоби” [3, с. 332].

Метакритичний підхід І. Світличного до нагальних питань літературознавства сприяв удосконаленню культури критичного мислення. Звісно, літературний критик має керуватися високими естетичними нормами, але він же мусить постійно дбати про тактовне й толерантне застосування цих норм до художнього матеріалу, щоб воно не нагадувало трагічних „вироків”.

Промовистими в плані розуміння характеру критичного проекту шістдесятництва також є праці „У поетичному космосі. Полемічні нотатки про поезію молодих”, „Гармонія і алгебра”, „Нові поезії” та інші.

Список використаної літератури

1. Хруслінська І. Іван Світличний – противник усіх фундаменталізмів і фанатизмів / Іза Хруслінська // Український журнал. – 2010. – № 2. – С. 22 – 25. **2. Світличний І. О.,** Світлична Н. О. З живучого племені Дон Кіхотів / Упоряд. М. Х. Коцюбинської та О. І. Неживого. – К. : Грамота, 2008. – 816 с. **3. Світличний І.** Серце для куль і для рим : [Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті] / Іван Світличний. – К. : Рад. письм., 1990. – 581 с. **4. Соцреалистический канон :** [Сб. статей, культурологія] / Под ред. Х. Гюнтера, Е. Добренко. – М. : Академический проект, 2000. – 1040 с. **5. Хархун В.** Соцреалістичний канон в українській літературі : генеза, розвиток, модифікації : [монографія] / Валентина Хархун. – Ніжин : ТОФ „Гідромакс”, 2009. – 508 с. **6. Нич Р.** Антропологія літератури. Культурна теорія літератури. Поетика досвіду. – Львів : Центр гуманітарних досліджень; Київ : Смолоскип, 2007. – 64 с.

Шестопалова Т. П. Актуальні теоретичні параметри метакритики Івана Світличного

У статті актуалізовано літературно-критичну спадщину І. Світличного в зв’язку з завданнями літературного краєзнавства. Метою статті є вказати теоретичний потенціал метакритичних студій І. Світличного. Сказано, що метакритика дослідника вивчає критичні

праці в межах наукового знання та дає їм характеристику й оцінку з огляду на їх перевірку й допитування (за Р. Ничем, „критичний іспит”). У перспективі вивчення знаходиться іронічний аспект „критичного іспиту” І. Світличного.

Ключові слова: літературна критика, метакритика, досвід.

Шестопалова Т. П. Актуальные теоретические параметры метакритики Ивана Светличного

В статье актуализовано литературно-критическое наследие И. Светличного в связи с заданиями литературного краеведения. Цель статьи заключается в необходимости указать теоретический потенциал метакритических студий И. Светличного. Сказано, что его метакритические работы обусловлены личным критическим опытом и вопрошанием (по Р. Нычу, „критический экзамен”). В перспективе важно изучить иронический аспект „критического экзамена” И. Светличного.

Ключевые слова: литературная критика, метакритика, опыт.

Shestopalova T. P. Actual theoretical options of the metacritic of Ivan Svitlychny

The article actualized literary-critical legacy of I. Svitlychny in the light of the tasks of literary history of the native region. The purpose of the paper is the need to specify the theoretical potential of the Svitlychny's metacritic studies. It is said that metacritic of this investigator draws attention to the critical work within the boundaries of scientific knowledge and give their characterization and evaluation, based on the verification of experience and his critical questioning (by R. Nych „critical examination”). In the future, the study of the ironic aspect of the „critical examination” of I. Svitlychny is important.

Key words: literary criticism, metacritic, experience.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2012 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Бровко О. О.